

PAUL VALÉRY

TANULSÁGOK

■ Az emberi agyba torkollik minden. A „világ” hozzá folyamodik léte és öntudatra való ébredése érdekében; hozzá a Lét is, hogy önmagára leljen, kifejezze és összebonyolítsa önmagát. Az emberi agy az a pont, ahol a világ megszurkálja és megcsipkedi önmagát, hogy megbizonyosodjék létezéséről. *Az ember gondolkodik, tehát vagyok* – mondja a világegyetem.

A gondolat hasonlatos a többé-kevésbé fürge mozdulathoz; olykor késlekedik, olykor viszont szinte kéretlenül előlép, az a létezés mozdul meg általa, amelynek testrésze minden, ami van, amelynek cselekedetei az *időben* tagolódnak és találhatnak helyet maguknak, s amelynek a *valóság* tiltott földje szab határt.

A makacs ember önmagával szemben is makacs. – Sőt főképp önmagával szemben az. – Ez okozza ugyan a vesztét, enélkül azonban nem érné el a számára lehetséges csúcst.

Az embert nem lehet leszűkíteni sem a cselekedetei, sem a művei által kijelölt határok közé, de még a gondolatok szabta határok közé sem, hiszen neki magának sem sikerül közöttük elsáncolódnia, minthogy saját, ismétlődő tapasztalatunk is arra tanít, hogy amit valamely pillanatban gondolunk vagy teszünk, az sohasem pontos megfelelője énünknek, olykor kissé több, olykor meg valamivel vagy éppen sokkal kevesebb annál, mint amit magunktól elvártunk volna, olykor pedig valamivel vagy sokkal kevésbé... kedvező.

Paul Valéry: Tel Quel. In: Oeuvres. Gallimard, Bibliothèque de la Pléiade, 1960. II. 516–543.

A szeniális ember fordítson gondot arra, hogy tehetsége oly mértékben elrejtse a lángészt, hogy az emberek hozzáértésének tulajdonítsák azt, amit természeti adottságainak köszönhet.

A dolog egyszerű. Énünk ugyanis nem más, mint éppen a létező dolgok kiváltotta elutasítás vagy sajnálkozás, mint az a bizonyos távolság, amely a pillanattól elválaszt és megkülönböztet bennünket. Életünk nem annyira azon dolgok összessége, amelyeket átéltünk vagy cselekedtünk (mert ez idegen, elsorolható, leírható, bevégzett élet lenne), hanem inkább azon dolgoké, amelyeket elszalasztottunk, vagy amelyekben csalódtunk.

A lángész olykor egyszerűen annak a látszatnak tulajdonítható, hogy nem ugyanaz a *legkönnyebb* minden ember számára, és nem ugyanaz a *legkedvezőbb út* sem. Még ha a lángészt a kényszer teremtette is, az út, amelyen halad, lehet ugyan fájdalmas, de minden bizonnyal a legkönnyebb, sőt számára azon kívül nincs és nem is lehet más.

Jó mércéje az alantas szellemnek, hogy valamely tárgy vagy körülmény csak akkor hatja meg, ha a nagyság látszatát kelti. Még biztosabb mércéje azonban, hogy mily messzire kell mennie a hazugságban és a képzelgésben ahhoz, hogy ne vegye észre képességei és vágyai silány voltát.

Ha az ember ránéz az asztalon fekvő kezére, máris amolyan filozofikus elképedés lesz úrrá rajta. Benne is vagyok, meg nem is abban a kézben, egyszerre én és nem én számomra.

Mert való igaz: ez a látvány kötelezően ellentmondáshoz vezet. A testem: ellentmondás, ellentmondást gerjeszt és juttat érvényre. E tulajdonságnak döntő szerephez kellene jutnia az élő embernek szentelt elméletben, ha ugyan sikerülne szabatos leírását adni. Ugyanez áll a gondolatra, erre a gondolatra, minden gondolatra is. Azokra ugyanúgy érvényes az *én – nem-én* ellentéte.

Kérjük ezt árnyaltan elemezni.

Azt mondjuk: az *eszem*, mintha azt mondanók: a *lábam*, a *szemem*. Azt mondjuk: *világos eszű*, mintha azt mondanók: *kék szemű*. *Mekkora lángész!* – mintha azt mondanók: *Mekkora haj!* Van-e annál különösebb és mélyebb, mint ez a kifejezés: az *emlékezetem?*

Lélek és szabadság. Jóllehet az egyikről azt tartották, hogy anyag, a másiktól pedig, hogy az előbbi tulajdonsága, valójában – ha azt nézzük, milyen alkalmakkor bukkannak fel önkéntelenül gondolatainkban – mindkettő *állapot* vagy olykor *esemény*; végeredményben bizonyos eltérést jelző szavak, amelyek a *köznapi tudatállapot* különös mozzanatait jelölik.

A *zseniális ember* fordítson gondot arra, hogy *tehetsége* oly mértékben elrejtse a *lángészt*, hogy az emberek hozzáértésének tulajdonítsák azt, amit természeti adottságainak köszönhet.

Azokra a gondolatokra mondjuk, hogy „igazak” vagy „helytállóak”, amelyek más-tól származnak ugyan, de lehetőség formájában bennünk is megvoltak.

Saját javainkat látjuk bennük. Merő véletlen, hogy más előbb ismerte fel őket nálunk, ugyanolyan véletlen, mint az, hogy ki melyik napon születik.

Rájuk ismerünk magunkban.

Ha csoda folytán valamely eszme rátalál emberére, behull abba a tetre kész élőlénybe, aki vállalkozni is tud rá, megízleli annak erejét, elhitheti vele, hogy tulajdon része, eggyé válik vele, és irányt szab neki – akkor nagy dolgokra lehetünk felkészülve. Legyen bár kereskedő, katona vagy akármi más – ez az egybeesés *életre tá-*

maszt. Lényegtelen, hogy visszhangja az egész világot betölts-e vagy csupán egy városnegyedet.

Ritka szerencse. A személy, az alkalom, az eszme – három valószínűségi tényező sokszorozódik. Mert ha az eszme rátalál emberére, az pedig megtalálja az alkalmas eszközt és pillanatot – akkor nagy tettek, nagy művek születnek, s a pálya felível, vagy gyilkosságba fullad.

Az ember kutat, és ez benne az abszurd; de talál is, és ez az emberi nagyság – írtam egykor.

Vagyis nagyobb gonddal kellene felmérnünk, mit talált, és mellőznünk azt, hogy mit kutat.

Fölmérni, hogy az, amit felfedezett, *kutatásra várt.* Tehát próbára tenni, vajon az idáig felfedezett dolgok külszíne, természete, egész összképe nem amellet szól-e, hogy kutatásaink megszokott irányán változtassunk. Talán módosítsuk feladványainkat? Netán kíváncsiságunkat?

Válasz. – De hiszen ez az átalakulás magától végbemegy. Csak nézzenek körül.

Az ember nem tudja elfojtani magában az érzést, hogy minden másként is lehetne, mint ahogy van. Különösen őt illetően kellene mindennek másként lennie.

Másrészt erőnek erejével igyekszik magát meggyőzni az ellenkezőjéről, vagyis arról, hogy *ami van*, az nem lehet másként, és épp ennek során megnyílik előtte a lehetőség, hogy változtasson a dolgokon. – Minél inkább felismeri és részenként összerakja ezt a *szükségyszerűséget*, annál világosabban látja azt is, hogy mi módon fordíthatja a maga javára.

A világon minden: különös. Mindannyiszor meg is érezzük ezt a különösséget, mihelyt a dolgok nem töltenek be semmiféle szerepet, mihelyt *nem igyekszünk mással való hasonlóságot* találni bennük, s ezáltal anyaguk megreked és visszamarad.

A szellemre leselkedő egyik veszély: ha szüntelenül úgy *gondolkodik*, mintha vitahelyzetben lenne, közönség előtt, szemben az ellenféllel.

Aki ellenvetéssel él, gyakran azon egyszerű okból teszi, hogy nem ő lelt rá a kitémadott gondolatra.

Vannak társalgásra alkalmas gondolatok; mások elképedést váltanak ki, amely el is múlik, még mielőtt végiggondolnók őket; vannak az irodalom és a sajtó számára alkalmas gondolatok, amelyeket csak a futvást haladó szem lát csillogónak; ismét mások történelmi vagy erkölcsi dolgozatok – egyszóval ellenőrizhetetlen elmélkedések – céljára alkalmasak.

Az ember ugyanúgy a szükségleteitől függetlenül gondolkodik, mint ahogy az évszaktól függetlenül szeretkezik, és a közvetlen létfeltételektől való eme elszakadás, az elhanyagolható dolgok eme *felhasználása* alapján arra lehet gondolni, hogy a teljesítmény egyre növekszik, minthogy az eredetileg hiábavaló tevékenység fokról fokra a tudatos iparkodás és alkalmazás irányába fordult.

Azok az anyagi eszközök, amelyek előreviszik és a váratlanság élményével ajándékozzák meg a tudományt, egyben azzal is járnak, hogy amolyan mérsékelt szerencsejátékká válik, a természet ellenjátszmájává, a mindig elfoglalt filozófust pedig ki-

hívóan arra szólítják, hogy végezze el a szükséges osztályozást, meghatározást és összegzést.

Elegendő egy jobb nagyítólelencse, egy több elemből álló vegyület, egy ásvány közelen felejtett fényérzékeny lemez, s nagy robajjal máris áttörtük egy rendszer falait.

Előfordul, hogy az elméleti elemzés azt is részeire bontja, ami a gyakorlat számára még oszthatatlan; ettől a különálló „fogalmak” furcsamód összezavarodnak.

Tudomány: ez a név csak azon *előírások gyűjteményét* illeti meg, amelyek *kivétel nélkül mindig sikerhez vezetnek*. A többi irodalom.

Jelenkori fejlemény az elmélet és a gyakorlat összefonódása, ami kölcsönösen módosítja róluk vallott felfogásunkat. Az elmélet teljesen *tiszta* formái erőtlenül bágyadoznak.

Minden gyakorlati tevékenységet, a legegyszerűbb szakmát vagy akár a munkás egyetlen kézmozdulatát is az ésszerűség szabályait követő elemzésnek vetik alá, és részeire bontják.

Ezáltal az embereknek az a merőben új, ám egyre erősebb érzésük támad, hogy a „gondolat” minden értéke abban áll, hogy közvetít a tapasztalat kétféle állapota, a kérdés meg a válasz között; jómagam viszont úgy tekintek rá, mint amolyan *lehetőségekkel telt szubsztanciára*, amely – bizonyos kényszerítő körülmények ellenében – e két állapot között változtatásra is alkalmas értéket nyerhet.

Amin az ember a leginkább megütközik, azt érzi egyben a leginkább esetlegesnek; ez a mindennél meglepőbb esetleges pedig olyan esemény, amely feltárja előtte, hogy ő maga is törvényeknek van alávetve.

Az ember esetlegesnek tekinti és csupán esetlegesként érzi át mindazon törvények működését és nyilvánvaló létét, amelyek kormányozzák, összetartják és szétrombolják, megőrzik és kikezdi, mozgatják és mellőzik. Szíve dobbanását csak változó pillanatokban érzi.

Ha alszik, saját magával találkozik. Megüti magát. Ha pedig álmában (vagy akár gondolatban) megfordulhat a fejében: mi lenne, ha lopnék, ha nem halnék meg, ha... stb., ez arra vall, hogy a törvények idegenek gondolkodásától. Csupán a felszínén lebegnek, mint holmi esetlegesen megpillantott esetleges.

„Tény” az, ami nem igényel jelentést.

Az ébredés olyan hírnévvel ajándékozza meg az álmokat, amelyet azok nem érdemelnek.

Horváth Andor fordítása